

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Андрій КЛИМЧУК

Татари на Волині

Найчисленнішими етнічними групами, що населяли Волинь були українці, поляки, євреї, росіяни, чехи і німці. Поруч з ними проживали караїми та татари, котрі тут мали свої поселення або колонії.

На теренах Західної України перша татарська колонія зафіксована у Львові. Тут татари мали свою мечеть. Цілком можливо, що перші татари вже тоді оселялися й на Волині. На початку XVII ст. татарські колонії на Волині існували в Острозі, Розважі, Хорові, Підлужжі, Полонному, Лабуні, Старому Константинові, Ювківцях, Острозі та Луцьку. Лише в двох поселеннях існували в цей час мечеті: в Острозі (1565-1659) та Ювківцях (бл. 1680 – поч. – XIX ст.). Татарську людність на Волині і Поділлі тутешні мешканці називали липками. Так їх іменували й на інших теренах Речі Посполитої, зокрема, у Литві, на Берестейщині і Гродненщині. Життя волинських татар нічим суттєвим не відрізнялося від життя цієї народності на інших теренах Речі Посполитої [8, s. 238].

Олександр Мурза Кричинський відомий з «Пана Володівського» Г. Сенкевича та історичних оповідань А. Ролле. Він походив з роду Кричинських припадку Найманських видозміненого гербу Радван. Хто був його батько, невідомо, але, можливо, покинувши через бідність Литву, осів на теренах Волині. [8, s. 231]. На весні 1659 р. ротмістр Олександр Кричинський і мулла Мілкаманович, як представники і делегати волинських та українських татар запропонували на Сеймі королю Яну Казимиру привілей Владислава IV 1634 р., який гарантував князям, уланам, мурзам, хорунжим і маршалкам татарським у Великому Князівстві Литовському всі колишні вільності і гарантії, а також такі, що скасовували невігідні їм параграфи з Литовського Статуту і Сеймових Конституцій 1607 і 1616 рр. Кричинський і Мілкаманович просили короля і Сейм затвердити цей привілей і поширити його на волинську татарську шляхту. Враховуючи заслуги татар у війнах з козаками і шведами та з Семигородом (Трансільванією) Конституція 1657 р., привілей Владислава IV в повному обсязі затвердили для татар Волині [8, s. 239].

Татарська людність на Волині проживала і в 20-30-х рр. XX ст. За статистичними даними тогочасного перепису населення маємо досить цікаву картину розселення цього народу на наших теренах [12]:

	Магометян	Татар
Волинське воєводство	58	34
Володимирський повіт	0	0
Горохівський повіт	0	0
Дубнівський повіт	4	3
Ковельський повіт	0	0
Кременецький повіт	1	1
Любомильський повіт	0	0
Луцький	9	2
Острозький	6	0
Рівненський	38	28

З цього ж перепису маємо докладнішу інформацію по містах та гмінах:

	Магометян	Татар
м. Дубно	4	3
м. Почаїв Новий	1	1
гміна Піддубці	6	0
м. Острог	1	0
м. Рівне	16	14
м. Корець	2	2
м. Тучин	2	2
гміна Березно	2	2
гміна Межирич	5	0
гміна Тучин	8	8

Офіційно прийнято вважати, що першою татарською колонією був Остріг. Інвентар частини Острога 1798 р., опублікований Й. Новицьким пояснює, що татарська колонія розташовувалася праворуч Татарської вулиці на так званих Карпатах. Уся ця вулиця була віддана для зужитку татарській громаді, де вона мали свої поля, сади і сіножаті [11, s. 191].

Згадки про татар в Острозі не обмежується лише цим «Інвентарем». У 1565 р. папській нунцій Ф. Руджієрі писав, що «... у місті, названому Остріг, є татарська мечеть для татар, поселень яких немало на Волині». Це перша згадка про мечеть у цьому волинському місті.

Найбільш цінні дані про татар можна дізнатися в акті поділу володінь В.-К. Острозького між його синами (1603 р.). Описуючи передмістя Зарванське, автор тексту перераховує більше п'ятидесяти татарських імен та прізвищ – вочевидь, голів татарських родин [4, с. 74-86]. Це джерело є надзвичайно важливим, адже за ним можна вивчати родоводи волинських татар.

З королівських документів (Декрету від 7 квітня 1663 р. та Привілею від 12 листопада 1669 р.) маємо перелік прізвищ тих литовських татар, що осіли в Острозі і Старому Константинові. Це: Абрагамовичі, Агчевичі, Богдановичі, Богушевичі або Букаревичі, Сумашкевичі-Брольницькі, Сейт-Биковські, Халембеки, Яновичі-Чаїнські, Кручинські, Мікомановичі, Мурза-Кучинські, Мушлевичі, Новосельські, Расцькі, Ромодановичі, Секлетаровичі, Щешневичі, Конрад-Здановичі та інші [8, s. 238].

Симон Пекалід описав заняття острозьких татар: «всі там осіли, й в інших місцях, і вже орють поля, не лишаючи зброї, старші і молодь, що звикла до неї, її носить завше» [6, с. 220]. Також татари займалися пекарською справою [11, s. 191].

Ще однією численною татарською колонією на Волині було село Ювківці (Івківці) неподалік Острога. Її закладання можна датувати другою половиною XVII ст. Трохи про це село написав Лука Рафальський: «Татари живуть в Івківцях з давніх часів; їх нараховують до 90 душ чоловічої статі. Ніхто з туземців достовірно не знає, коли та з якого приводу вони тут поселені; але офіціалісти Князя Яблоновського, якого предкам Івківці колись належали, кажуть, що один із Князів Яблоновських, з причини ворожого зіткнення з Татарами, взяв багатьох із них у полон і поселив у своєму маєтку. Поселенці служили у військовій дружині багатого магната і, як винагороду за це, отримали різні права та привілеї, набували у власність землю і селян. І дійсно Магометани Івковецькі володіли до останнього часу селянами, але у невеликій кількості: наприклад, мали душ по 2-3. Тепер ці татари нічим у своєму побуті не відрізняються від селян, перебуваючи з ними на однаковій стадії освіти» [5]. Впродовж кількох століть колонія не втрачала своєї ваги, відомо, що в 1911 р. тут існувала мечеть і бібліотека [2, с. 36].

На початку XVII ст. до Старокостянтинова був приписаний постійний кінний відділ, сформований з татар. Вони поселилися на Стариках на окремій вулиці, що згодом дістала назву Татарської. 1603 р. нараховувалося 24 татарські хати, у кожній з яких нараховувалося по 2-3 господарі. 1636 р. татарських хат було уже 60: 25 багатих та 35 бідних. З цих татар була сформована хоругва.

Інвентар 1620 р. списаний ревізорами для поділу між дочками князя Олександра Острозького – Любомирською, Замойською, Ходкевичевою. Ось у цьому інвентарі й знаходимо відомості про полонських татар, що жили на Підлужжі. Кількісно про татар зазначено: «14 родин простих татар, 31 будинок полонських татар» [8, s. 232].

Невеличка татарська громада була в Нетішині. У 1910 р. тут проживало 5 магометян [3, с. 33].

На сучасній Славутчині у 1629 р. було село, в якому нараховувалося 70 димів і про яке сказано,

що «у нім татари живуть». Назване у документах те велике село як Лихарев. Швидше за все, йдеться про село Мухарів, поруч з яким ще донедавна існувало село з назвою Татарівка (нині – Веселинівка). Так ось у тому селі Лихареві у 50-х роках (період Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького) XVII сторіччя не залишилося жодного диму, але досі зустрічається прізвище Мамай [1].

На жаль, матеріальна спадщина волинських татар не надто численна. В першу чергу на увагу заслуговує так званий «Острозький Коран». Пам'ятка ще потребує ґрунтового дослідження і порівняння її з аналогічними з Литви і Білорусії. Татарські роди на Волині можна поділити на ті, що впродовж віків зберегли свою віру і тих, що з часом перейшли в християнство. Зупинимося докладніше на всіх відомих на цих теренах татарських родах.

Аксаки або Акшаки гербу Акшак прибули з Орди в часи кн. Вітольда і були ним поселені у селі Норинськ на Поліссі. Ще в XVII ст. вони володіли цим селом на правах татарської шляхти. Вже саме прізвище цієї родини свідчить про її татарське походження: «аксак» – по-турецьки булава [13, s. 61].

Першими представниками цього роду згадуються в джерелах Федір, що був дідичем Норинська в 1515-1540 рр. та Міхал – слуга жмудського старости. Їхні імена свідчать про те, що вже в XV ст. Аксаки прийняли християнську віру [7, s. 368]. Асанчуковичі гербу Ассанчук прибули в XV ст. із Заволжанського ханства на Литву. Займали перше місце за старшинством поміж литовськими татарами. У Литві лишилися вірними своїй вірі, натомість син Чогайдая – Федір, напевно, перейшов у християнську віру. У 1524 р. він набув частину маєтку Зубиліна на Волині. На цьому сліди Федора Асанчука губляться, як також нічого не відомо про його нащадків [7, s. 31].

Рід Арамовичів гербу Окша походив від острозького татарина Арама, що жив в 1735-1740 рр. Його сином був Стефан – в 1730-1750 рр. солдат легкої хоругви Яблоновського, внуком Байраш, з 1773 р. він володів Чернилом у Волинському воєводстві. Напевно, що цей останній прийняв християнство, бо його син мав ім'я Анджей (1800-1830). Шляхетське підтвердження в 1849 р. отримали сини Анджея – Ігнаці та Ян. Сином Ігнаці був Никодим, а внуком – Анджей [7, s. 373].

Цілком можливо, що рід Болсуновських або Болсуновичів гербу Косцела був татарського походження. Вони були поселені князем Вітольдом на правах бояр на Овруччині, де від прізвища Болсун отримало свою назву село Болсуни. Представники цього роду чи не одразу прийняли християнство, бо вже наприкінці XV ст. відомі такі серед них імена як: Прокіп, Федір, Філон і т. д. [14, s. 37-38].

Бутовичі гербу Огоньчик придомку Брусилівські прибули на Волинь з Орди в XV ст. Тоді ж десь вони

прийняли християнство, бо вже наприкінці цього ж століття мали відповідні імена. Їхнім предком мав би бути якийсь Бут (Обут). В XVI ст. Бутовичі були заможними землевласниками, з 1545 р. володіли обширними добрами на Брусилівщині [7].

Князі Гасаневичі або Гасеневичі були гілкою роду Асанчуковичів і мали спільне походження з такими литовськими родами, як Засульські і Ждановичі. Представник цього роду Ассан був в 1761 р. в полку Міончинського. Нашадки його довгий час проживали у Ювківцях, де володіли невеликими наділами землі. У 1816 р. отримали шляхетське підтвердження без подання герба [7, s. 108].

Своїм предком волинські Грохольські гербу Сирокомля вони називали Данієля, сина Ремігяна. Казимир Грохольський відомий, як власник частини с. Охове, що називалося Красне в Овруцькому повіті. Свої добра в 1700 р. він продав Скавронському. З своєю Биковською Казимир Грохольський мав синів: Антонія, Казимира, Яна і Станіслава. Антоній володів частиною села Янівки у Дубнівському повіті. З Мар'яною Квятковською у нього був син Міхал (1776 р. н.). У цьому шлюбі народилися діти: Юзефа-Олександра-Мар'яна, Ян Кант-Антоній-Кароль та Юзеф-Станіслав. Останній у 1804 р. був охрещений в греко-католицькій вірі. Про нього трохи знаємо, відомо, що він навчався у Кременецькому ліцеї, про нього згадував Ю. Словацький. Володів вже родовими добрами Янівка та був головою Кременецького суду. З Ксаверією Коморовською гербу Цьолек мав дітей: Юзефу-Михайлину (1840 р. н.) – у заміжжі Старорипінську; Олександрю – у заміжжі Жеромська та Владислава-Антонія-Марцеля. Цей останній одружився з Марією-Михайлиною Рогозінською гербу Леліва, з котрою мав дітей: Марію, заміжною за Бенедиктом Ліпковським; Юзефа, одруженого з Марією Модзелевською гербу Тживдар; Владислава; Анну, заміжною за Серефіном Ліпковським. Юзеф у шлюбі з Марією мали дітей: Зигмунта-Владислава і Марію [7, s. 398-399].

Ждановичі найпевніше походили від ногайського татарина Ждана. Вони мешкали в Ювківцях та Острозі, де мали міські ґрунти і нерухомості.

Самуель Зуб з 1605 р. мав ґрунти під Острогом. Він же був, напевно, батьком Смольського (ім'я), який був у татарській хоругві. З часом Зуби перейшли в християнство. Рід, напевно, був ногайського походження [7, s. 453].

Касімовичі були дрібними землевласниками у Ювківцях. Швидше за все цей рід був нащадками якогось із татар, поселених тут кн. Костянтином Острозьким [7, s. 150].

Князі Кенські гербу Радван придомку Кган-Каян швидше за все мали ногайське походження [13, s. 64]. Хтось із представників цього роду отримав частину Ювківець наприкінці XVII ст. [7, s. 151].

З литовських татар походило декілька родин

Козакевичів, що осіли в Ювківцях, де займалися дрібним землеробством [7, s. 161].

Коротко Смольський (ім'я) згадується під 1658 р. у списку татарської хоругви. Походив він з Волині, певніше всього з Ковалівки під Острогом. Згодом рід вигасає [7, s. 154].

Крушинські гербу Юноша, напевно, належали до волинських татар. Осіли вони швидше всього під Острогом. З часом перейшли в християнство [7, s. 414].

Під Острогом ґрунти мали Левандовські. Як і більшість татарських родів, з часом перейшли в християнську віру [7, s. 420].

Ломінські могли змінити своє прізвище з Ломаків, коли їм було надано частину Ювковиць. Окрім того вони володіли дворичем в Острозі [7, s. 186].

Вже в 1658 р. на Волині проживав татарин Маршалак. З поміж його нащадків згадується Олександр Маршалкевич, який в 1789 р. був намісником у полку передньої сторожі коронних військ та Самуель – у цьому ж полку. Походили вони з Ковалівки. Один із представників цього роду в XIX ст. був відомим художник-мініатюристом [7, s. 423].

Муравські гербу Лук вперше згадуються на Віленщині. Свою частку вони мали у Ювківцях. Найвідоміший представник волинської гілки цього роду – Ельяш, який в 1792 р. належав у якості хорунжого до полку передньої сторожі [7, s. 227-228].

З білоруських земель (Гродненщина) переселилися представники родини Мухлів гербу Рудниця. Походили від предка Мухли (Мухладзіна). Володіли частиною Ювківець [7, s. 223].

Родина Рамазановичів була гілкою роду Мілкомановичів. Їхнім предком був Магмет Мілкоманович, згаданий в люстрації Кирдея 1631 р. Батько Рамазана – в 1658 р. був імамом в одному з татарських полків, а в 1659 р. – острозьким муллою. Нашадки цього мулли отримали у власність частину Ювківець. Один з Рамазановичів був у легкому полку дивізії булави великих коронних військ. Нашадки Рамазановичів на початку XX ст. цілком перейшли в християнство [7, s. 434-435].

Предками Солтиків придомку Зазерські був Канчім, що жив десь в перших 1500-х рр. Під 1528 р. фігурує вже його син Солтикан. Далі тривалий час рід не згадується в джерелах, лише з 1647 р. він фіксується на Волині. Олександр Зазерський Солтик – солдат у козацькій хоругві кн. Радзивілла. Саме йому, напевно, було надано частину Ювківець. Тут цей рід суттєво розрісся, його члени брали придомки «Білий» і «Чорний» для розрізнення [7, s. 301].

Уроки гербу Леліва відомі з 1658 р. Ймовірно, що вони належали до ногайських татар і були поселені на Волині Костянтином Острозьким. З часом цей рід вигас [7, s. 352].

Князі Хорумовичі (Хоромовичі, а також

Хурамовичі, Хуромші) гербу Лук були гілкою роду Касімовичів. До 1620-х рр. цей рід мешкав у Литві. Хтось із синів Кадиша Касімовича переселився на Волинь під Остріг, у Литві рід вигасає. Про волинських Хорумовичів дещо знаємо. Петро Хорумович був підчашім Станіслава-Ігнація Раздівілла. На його печатці бачимо Лук з птахом на вістрі стріли.

У 1866 р. Петербургська герольдія підтвердила шляхетство деяких із Хорумовичів: Абрахама, сина Леона, урядника; Яна, урядника та Леона – синів Юзефа, внуків Яна, власника частини Дедеркал і Волос на Волині і правнука «острозького татарина» Стефана.

У 1900 р. підтвердження свого шляхетства отримали такі Хорумовичі: сини урядника Яна – Якуб (генарал російських військ), Ізмаїл (слідчий суддя), Ібрагім (урядник) та Мустафа (у 1919 р. капітан в татарському уланському полку польських військ). Мустафа був одружений з Аміною-Емілією з Янкевичів, з якою мав сина Абдул-Хаміда та доньок Сабіру і Тамару. Ібрагім мав сина Бекера [7, s. 85].

Князь Федір Чугасвич, який виводив свій рід від Ассанчуків в 1520 р. у свою власність придбав маєток Зубильна на Волині.

Предками Шахманцерів (Шахманцирів, Шахманцировичів) був Мустафа Аразович. Мали спільне походження з Смольськими гербу Араж. Спочатку Шахманцери мешкали в Троках і окрузі. Напевно, королівському в 1670-1681 рр. Криштофу Шахманцеру за військові заслуги було надано частину Ювківців. Рід у селі досить розрісся, найвідоміший представник – Міхал, який у 1773 р. був у полку передньої сторожі королівських військ [7, s. 318].

Юзефовичі гербу Джевіда могли бути з Віленщини або проживати у Ковалівці на Волині. Пізніше представники цієї родини проживали у Ювківцях, де займалися дрібним землеробством [7, s. 127].

Янкевичі гербу Лук ймовірно мали заволжанське походження [13, s. 64]. Довгий час вони проживали в маєтку Гудзяни Троцького повіту. Хтось з них осів у Ювківцях. Перший відомий представник Янкевичів на Волині – Юзеф (1750). В 1815 р. згадується Мустафа із синами Давидом, Олександром та Леоном. У Леона з дружиною із Хасаневичів був син Давид. Цей Давид у шлюбі з Марією з Солтиків мали дітей Ібрагіма; Єву, заміжно за Якубом Лебедзьом; Жанну, заміжно за Захарієм Мухло і Аміну, заміжно за Мустафою Хурамовичем [7, s. 122-123].

Королівський привілей для волинських татар.

Татарин-липка.

Література

1. Бендюг В. Волинські татари // Режим доступу: <http://h.ua/story/932s49/>
2. Богомолов А. В. Мусульманское образование в Украине (1918-1927 гг.): политико-правовые и организационно-институциональные аспекты // Східний світ. – 2004. – № 2. – С. 27-38.
3. Вихованець В. Історія Нетішина: посіб. для серед. навч. закладів. – Острог, 2006. – 76 с.
4. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVIII століття. – Київ – Острог – Нью-Йорк: Українське іст. товариство, 2004. – 383 с.
5. Рафальський Л. Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864-1865 году. – [Почаев, 1872]. – 218 с.
6. Українська поезія XVI ст. – Київ: Наукова думка, 1978. – 293 с.
7. Dziadulewicz Stanisław. Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Warszawa Wilno Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1929. – 495 s.
8. Kryczyński Stanisław Bej barski: szkic z dziejów Tatarów polskich w XVII w. // Rocznik Tatarski. – 1935. – t. II. – S. 229-301.
9. Kryczyński Leon Najman Mirza. Tatarzy polscy a Wschód muzułmański // Rocznik Tatarski. – 1935. – t. II. – S. 20-120.
10. Muchliński A. Zdanie sprawy o Tatarach Litewskich // Teka Wileńska. – 1858. – № 6. – S. 139-184.
11. Osiałość miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Wolyński. – Równe, 1938. – T. VII. – S. 179-228.
12. Tuhana-Baranowski M. O mułlimach litewskich : z notat i przekładów litewskiego tataru Macieja Tuhana-Baranowskiego – Warszawa: Gebethner i Wolff, 1896. – 72 s.
13. Wittyg Wiktor (oprac.), Dziadulewicz Stanisław (współudział). Nieznana szlachta polska i jej herby. – Kraków: Odbito w druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1908. – 436 s.
14. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 9: Województwo Wołyńskie. – 84 s.

Ігор ТИМОЩУК

**Лейб-гвардії Преображенський полк
в Острозі**

Під час Північної війни між Російською імперією та Королівством Швеція у 1700-1721 рр., у період з 1706 по 1707 рр. в районі між Острогом та Дубно було зосереджено значні військові сили Російської імперії під командуванням фельдмаршала Шереметева, частина з них перебувала в Острозі.

В кінці 1706 р. російські війська мали наступне розташування: фельдмаршал Шереметев з піхотою займав Дубно і Острог; князь Меншиков з драгунами знаходився в частині Люблінського воєводства, біля Жовкви і Яворова; генерал Аларт і фон Верден стерегли війська генерала Левенгаупта між Західною Двіною і Дніпром, займаючи Полоцьк і Могильов; в останньому пункті знаходився і Преображенський полк. Офіцерам Преображенського полка, які перебували у відпустці, строго було наказано прибути до місця служби до 1 січня 1707 р.

10 грудня 1706 р. цар Петро I виїхав із С.-Петербурга в Нарву з наміром їхати до Москви, але отримав з кур'єром Свечиним вістку, що польський король Август II поїхав до шведського короля в Саксонію. Петро I вирушив через п'ять днів – 15-го на Великі Луки в Смоленськ, куди прибув 19-го грудня і, напевне, по запропонованому йому фон Кірхеном списку офіцерів Преображенського полку, власноручно перевів багатьох із них у вищі чини, таким чином з метою вирівняти одні роти з іншими. Зі Смоленська цар Петро повідомив польського гетьмана Огінського, що у зв'язку з цими подіями їде на Волинь, до армії і далі – в Жовкву. До Києва цар Петро I приїхав 24 грудня 1706 р., звідки вирушив на Острог та Дубно. 28 грудня Петро I прибув в Жовкву до князя Меншикова, який тут квартирував. В Жовкві на зустріч з царем зібралися фельдмаршал граф Шереметєв, генерал Меншиков та інші генерали, російські міністри та польські сенатори.

На початку 1707 р. Преображенський полк був розміщений під Мозирем. Забезпечення полку провіантом з Мінська було утруднене, приміщення для розташування полку було обмаль.

Полк не був забезпечений особовим складом: за списком необхідно було мати 3548 чол., в наявності ж було 2736 чол. В кінці березня лейб-гвардії Преображенський полк виступив з під Петрокова, що поблизу Мозиря, в Острог для проведення доукомплектування та переозброєння.

12 квітня Преображенський полк прибув в Острог на з'єднання з піхотою Шереметева, де на перший час розмістилися в тісних квартирах, а з настанням потепління були виведені в польовий табір, там